

*Ірина. КОЛОДЮК*

## СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІСЬКОГО ЗНАХАРСТВА (за експедиційними матеріалами на Поліссі<sup>1</sup>)

Українське знахарство взагалі, і поліське зокрема, явище яке тою чи іншою мірою завжди привертало до себе увагу багатьох науковців. Серед них П.Чубинський<sup>2</sup>, М.Сумцов, І.Трусевич<sup>3</sup>, І.Пантюхов<sup>4</sup>, Б.Грінченко<sup>5</sup>, А.Литвинов<sup>6</sup>, В.Доманицький<sup>7</sup>, З.Болтарович<sup>8</sup>. Із сучасних дослідників слід назвати А.Шкарбана<sup>9</sup>. Така зацікавленість пов'язана з тим, що в усі часи медична сфера більшою або меншою мірою асоціювалася з надприродним, магічним, а особи, які займалися лікуванням, завжди були оповиті ореолом таємничості. Проте, поступово роль та функції даної категорії людей у суспільстві змінюються. Цікавим видається питання про сучасне становище так званих народних лікарів, яке і буде розглянуто нами у даній статті на прикладі поліського знахарства.



Отже, приступаючи до його розгляду, слід розпочати із сучасної поліської термінології на означення осіб, що лікують. Дослідником

<sup>1</sup> Матеріали були зібрані в серпні 2003 року під час комплексної наукової експедиції організованої Центром захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій МНС України в Житомирську область у Брусилівській і Попільнянській райони, до переселенців з Народицького та Овруцького районів. До статті також залучені і власні польові матеріали автора з експедиції до Коростишівського району Житомирської області та до Зарічницького та Дубровицького районів Рівненської обл. влітку 2003 року.

<sup>2</sup> Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования в 7 тт., собранные П.Чубинским. – Т. 1. – СПб, 1872.

<sup>3</sup> Трусевич И. Знахари, ведьмы и русалки. Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья // Киевлянин. – 1865. – № 69. – С. 271-272.

<sup>4</sup> Пантюхов И. Доктора и знахари // Киевлянин. – 1869. – № 44. – С. 177-179.

<sup>5</sup> Грінченко Б.Д. Из уст народа. – Чернигов, 1901. – С. 145.

<sup>6</sup> Литвинов А. Разные сведения и корреспонденции из Глуховского уезда // Земский сборник Черниговской губернии. – 1899. – № 9. – С. 73.

<sup>7</sup> Доманицький В. Народна медицина в Ровенському повіті на Волині // Матеріали до україно-руської етнології. – Т. 6. – Л., 1905. – С. 101.

<sup>8</sup> Болтарович З.Є. З народної медицини українців Полісся // Народна творчість та етнографія. – № 2. – 1986. – С. 45-52.

<sup>9</sup> Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. Київське Полісся 1994. – Вип. 1. – Л., 1997. – С. 204-217; Шкарбан А. Матеріали з народної медицини Житомирського Полісся // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. Овручина 1995. – К., 1996. – С. 211-223.

поліської лексики народної медицини та лікувальної магії В.Мойсієнком зафіксовані такі назви: баба, бабка, на правобережному Поліссі – шептуха, на західному – знахар. Про людей, які володіють цими знаннями на Житомирському Поліссі, казали „щось знають”<sup>10</sup>. Навіть дуже часто на питання, як ви себе називаєте, вони відповідають „ніяк” або „просто казали до тої баби чи до того діда, а не казали вже ніяк більш”<sup>11</sup>.

Сучасні жителі Полісся чітко розрізняють шептух, людей, які тільки „вимовляють” хворобу, і знахарів, людей, які найчастіше насилають хворобу. Тут слід зауважити, що слово „знахар” тепер у поліщуків носить більш негативне навантаження і прирівнюється до чаклуна: „знахар, то той що насилає погане на людей”<sup>12</sup>, „тому умовно на означення „добрих” носіїв народних знань будемо вживати термін „шептуха”, „недобрих” – знахарка.

Щоб дослідити сучасний стан поліського знахарства, його специфіку, тяглість чи, навпаки, змінність традицій ми будемо порівнювати його з традиційними віруваннями, які стосуються цього ремесла.

Поліщуки продовжують традиційно поділяти людей, які „щось знають”, на вроджених і навчених. Вроджені від народження вже наділені надприродними якостями, бо народилися під особливою планетою – хорошою чи поганою. Від цього і залежало, що вона буде робити людям – добро чи зло<sup>13</sup>. Вірування у те, що доля людини залежить від планети, під якою вона народилася, досить давнє. В.Мойсієнко, досліджуючи значення слова планета, розвиток семантичної структури, зображує його еволюцію таким чином: „Небесне світило” – „зірка”, (планета) під якою народжується людина, – „лора”, коли можна найефективніше впливати на волю, розум інших – „доля” – „привид, таємна сила” – „божевілля, неврівноваженість”, звідси первинним значенням лексеми планетник, як припускає науковець, було волхв, знахар, який передбачав людську долю. Спочатку це носило абсолютно позитивний відтінок, після ж прийняття християнства – абсолютно негативний<sup>14</sup>.

За традиційним переконанням, можуть мати надприродні здібності і ті, хто народився в понеділок, і в понеділок мати відняла від грудей. Ці вірування мають широке розповсюдження і в наш час, майже незмінними їх переповідають жителі Полісся.

---

<sup>10</sup> Мойсієнко В.М. Номінація в поліській народній медицині. Дисерт. канд. філол. наук. (Рукопис) – Житомир, 1994. С. 121.

<sup>11</sup> Записано автором у С. Жовтневє Попільнянського р-ну Житомирської обл. 15.08.03 від Г.О. Сичевської 1925 р. н., переселеної із с. Рудня Повчанська Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>12</sup> Записано автором 14.07.03 від Н.Н. Чикун 1928 р. н. родом із с. Старі Коні Зарічнєцького р-ну Рівненської обл.

<sup>13</sup> Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край ... – С. 207.

<sup>14</sup> Мойсієнко В.М. Номінація в поліській народній медицині. Дис. канд. філол. наук. (Рукопис). – Житомир, 1994. – С. 112.

Продовжують наділяти магічною властивістю і „сорочку”, у якій народилась дитина. Вважається, що така дитина теж буде схильна до знахарства<sup>15</sup>.

Багато з шептух повідомляють, що отримали свої знання у сні від своїх близьких родичів, найчастіше матері чи баби: „Моя баба все знала, вона мені приснилася й розказала. Я встала, да й все запомніла”<sup>16</sup>.

Другу категорію складають навчені, які за традиційною народною уявою, могли перебрати такі вміння декількома способами:

- а) у спадок від когось з близьких родичів;
- б) за плату;

в) ставали знахарями проти своєї волі. Про таких казали: „Научылась ворожьгы, як ничего стало у рот ложьгы”<sup>17</sup>.

У сучасний період процес передачі народних медичних знань значно спростився. Так, уже не зустрічається інформація про те, що знахарські знання купують або ж займаються цим ремеслом через нагальну потребу (якщо не брати до уваги шарлатанів). Єдиним способом його передачі в сучасний період найчастіше є передача у спадок. Тут слід зауважити, що сам процес передачі дуже спрощений, порівняно з попереднім періодом. Шептуха каже, а той, що переймає, слухає і запам’ятовує: „мені кросна мати передала. Раз розказала, другий, я кмітка була, молода, да й перейняла”<sup>18</sup>. Трапляються випадки, коли тексти замовлянь передають через якусь послугу, на знак вдячності. Цікавий спосіб передачі зафіксував А.Шкарбан. Зокрема, одна знахарка з Київського Полісся розповіла про те, що „коли баба шепче і ти хочеш у неї перенять, то треба взяти її за юпку і повторювати слова молитви”<sup>19</sup>. Трапляються випадки, коли після передачі забороняють лікувати 3 чи 7 років<sup>20</sup>.

Сучасні шептухи намагаються дотримуватися правила: не передавати старшій від себе людині, „бо от тебе допомогать не буде”<sup>21</sup>. Слід констатувати, що при передачі майже втрачена таємничість процесу, немає вже того ритуалу передачі, який фіксували дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст.

---

<sup>15</sup> Записано автором 10.08.03 в с. Лисівка Житомирської обл. Попільнянському р-ну від Т.В. Лук’яненко 1930 р. н. переселеної із с. Великі Кліщі Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>16</sup> Записано автором 21.08.03 в с. Облітки Житомирської обл. Радомишльського р-ну від І.С. Попійчук переселеної із с. Звездаль Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>17</sup> Болгарович З. Значч. праця. – С. 47.

<sup>18</sup> Записано автором 09.08.03 в с. Приворіття Житомирської обл. Брусилівського р-ну від Г.В. Козицької 1923 р. н., переселеної із с. Звездаль Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>19</sup> З архіву Центру захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій МНС України (далі – з архіву ЦЗКС) Експедиція "Олевськ-97". Аудіокасета: Шкарбан 7-97/1.

<sup>20</sup> Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1. – Л., 1997. – С. 224.

<sup>21</sup> Записано автором 12.07.03 від М.К. Кагон 1930 р. н., жительки с. Соломівка Дубровецького р-ну Рівненської обл.

Сучасні шептухи продовжують вірити, що мати бажання лікувати замало, треба щоб були відповідні здібності, бо як не намагайся займатися цим ділом, помочі не буде: „А як ти не будеш помогать, то ти її молися і не молися, учися не учис, вона тобі не pomoжеться” (Записано нами від М.Кагон).

За розповіддю однієї шептухи, її бабуся впізнавала таку людину за руками. Здібна людина мала на долонях особливі „кружечки”. Цікавим є те, що лікар і хворий мають „підійти до крові”. Якщо ж у хворого кров була сильніша за лікаря, то „помогається не буде”<sup>22</sup>.

Одним з поширених і стійких традиційних вірувань було те, що знахарські знання необхідно зберігати у великий таємниці. У зворотньому ж випадку знахар втрачає свою силу. Тільки вже перед самою смертю знахар передавав ці вміння близькій, здібній людині. Саме тому майже всі дослідники середини ХХ ст. констатували той факт, що через цю причину дуже важко вивідувати у знахарок інформацію про народне лікування. На теперішній період слід зазначити, що така таємничість майже втрачена, знахарки добре йдуть на контакт, залюбки переповідають як самі замовляння, так і процес лікування, особливо на Житомирщині.

Відносно самого процесу лікування, то тут продовжують існувати певні табу. Так, забороняється лікувати своїх дітей, бо своя кров. Якщо ж не було іншої шептухи крім матері, то вона мала за пояс встромлювати ложку.<sup>23</sup> Цікавим є те, що дехто намагається лікувати дітей і рідше дорослих, пояснюючи це тим, що „взрослий великий гріх має, а дитя воно не грешне”. І, лікуючи такого „грішника”, лікарка бере його гріхи, хвороби на себе: „знаєш, як воно одражається на здоров’я?”<sup>24</sup>

Деякі шептухи, щоб позбавити себе від фізичної слабкості після процесу лікування читали спеціальну молитву:

“Не я лечів

А тей лечів

Хто мене научів

Пам’яні, Божа, його душечку” – еслі он умерший<sup>25</sup>.

Спрбуємо змалювати сучасний образ баби-шептухи. Так, дослідник народної медицини Полісся Андрій Шкарбан схиляється до думки, що

<sup>22</sup> Записано автором від А.Тишкевич 1923 р. н. у с. Вичівка Зарічненського р-ну Житомирської обл.

<sup>23</sup> Записано автором 10.08.03 в с. Лисівка Житомирської обл. Попільнянського р-ну від М.А. Кривчук Марії Антонівної 1937 р. н. переселеної із с. Великі Кліщі Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>24</sup> Записано автором 13.08.03 в с. Биків Брусилівського р-ну Житомирської обл., від Г.А. Ходаківської 1927 р. н., переселеної із с. Заводне Народицького р-ну Житомирської обл.

<sup>25</sup> Записано А.Шкарбаном 13.07.1999 в с. Рудницьке Барішівського р-ну Київської обл. від П.А. Коваленко 1931 р. н., переселенки із с. Зимовище Чорнобильського р-ну Київської обл.

поліські шептухи є людьми з високими моральними та духовними цінностями, які, окрім лікувальних навичок, володіють і іншими перевагами, зокрема гарні господині, співачки тощо<sup>26</sup>. Ми додамо, що всі вони віруючі, у лікувальній практиці користуються церковними атрибутами: святиченими водою, ножем, зіллям, свічкою. Перед виголошенням замовлянь і після них шептухи читають молитву „Отчешаш”, намагаються дотримуватися певних табу, зокрема вважають за гріх лікувати в неділю та свята „бо непоможетса” (Записано нами від М.Кагон). Вони самі переконані, що лікують божими молитвами (найчастіше саме так вони називають замовляння), які до них перейшли у спадок від когось з близьких родичів або ж приснилися уві сні; упевнені, що лікують не вони, а Бог через них: „не мені дякуйте, а Богу, ето Бог помогає, Божа молитва” (Записано нами від М.Кагон). Шептухи вважають за аморальне брати гроші за свої послуги: „Гріх брати гроші. Суса Христа продали за тридцять гривньових. Нельзя грошей брати”<sup>27</sup>. Шо ето таке, шо я од вас буду плату брать, а як не перестане, як моя молитва до тебе не пристане, да тобі не поможеться? Нема в мене такого закону (Записано нами від М.Кагон), „Гріх за це брати подарки”, „Боже сохрани, не бери плати, бо це Божа помоч”<sup>28</sup>.

Проте цікаво зазначити, що церква не розрізняє добрих чи поганих у цьому ремеслі. Усі, хто займається народним лікуванням у будь-якому з його проявів, вважаються людьми, що знаються з нечистою. Дійсно, вчить церква, цілює тільки Бог, але він може дати дар зцілення тільки богоугодним людям (як на загал – це монахи), які своїми вчинками, молитвами, подвигами заслуговували на таку милість. Усі решта, хто займається цією справою, прирівнюються до боговідступників. А щодо використання ними молитв, ікон, а також інших православних атрибутів, то церква вважає їх „прикриттям” перед смертним гріхом чаклування. Таке лікування, запевняє церква, ніколи не призведе до зцілення, бо „біс”, „біса” не вижене. Воно тільки переносить хворобу з одних органів на інші, і часто відбувається так, що ті хвороби, з якими люди звертаються до знахарів, стають ще тяжчими. А якщо людина хворіє, то це вона несе спокуту за свої гріхи, і поки вона не розкається, хвороба не залишатиме її<sup>29</sup>. Проте, слід констатувати, що традиція „ходити до бабки” тримається досить міцно, і у сучасному суспільстві користується значною популярністю, незважаючи а ні на церковну заборону, а ні на офіційну медицину.

---

<sup>26</sup> Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся... – С. 213.

<sup>27</sup> З архіву ЦЗКС – Експедиція "Олевськ-97". Аудіокасета: Шкарбан 7-97/4.

<sup>28</sup> Шкарбан А. Народна медицина Київського Полісся... – С. 211.

<sup>29</sup> Зап. автором від Ієромонаха Лазаря 20.08.03 року в Свято-Духовому чоловічому монастирі в с. Городське Коростишівського р-ну Житомирської обл. Користуючись нагодом автор статті висловлює щиро подяку Отцю Лазарю за детальну консультацію з питання погляду православ'я на народну медицину та знахарство.

У сучасних селах продовжує широко побутувати віра в те, що „хтось щось може зробити”. Проте вплив цих людей значно звузився порівняно з більш пізнім часом. Знахарки вже „не відповідають” за сільськогосподарську та промислову магію, проте „опікуються” насиланням хвороб, найчастіше, „уроками” й „данням” і подекуди любовною магією. На Поліссі їх називають „ведьма”, „відьма”, „калдун”, „знахар”. Зафіксовано такі дієслова, які належать до процесу насилання злих чар: „колдуват” (колдоват), „знахоріт”, „ворожіт”, „чаруват”, „пріроблят”, „робіт”. Про людей, які володіють цими знаннями, на Житомирському Поліссі казали – „щось знають”<sup>30</sup>.

За сталим традиційним уявленням така людина перед смертю мучиться, кричить, а вмерти не може. Український народ взагалі, і поліщуки зокрема, дивляться на смерть дуже серйозно. Вони переконані, що смерть у людини буде така, як і прожите нею життя: „яке життя, така й смерть”. Якщо людина була доброю, малогріховною, то і смерть буде „гарна”, „людська”, і, навпаки, великий грішник буде вмирати тяжко і в страшних муках. Саме тому смерть знахарів, чарівників, відьм є мученицькою і довготривалою. Вони помирають декілька днів чи навіть неділь, страшно кричать, говорять нелюдськими голосами<sup>31</sup>. І вже тільки після того як знімали стелю, вони помирали. У всіх матеріалах і польових записах чи ненайперший спосіб „допомогти” вмерти відьмі було саме знімання стелі. Цей прийом, як припускав М.Милорадович, міг бути згадкою про давній звичай робити в могилах і труні отвори, щоб виходила душа<sup>32</sup>.

Традиційно знахарі, відчуваючи наближення смерті, намагалися передати свої знання іншій людині. Зокрема, на Чернігівщині у минулому самі знахарі дивилися на своє ремесло як на гріховну справу і тому, не бажаючи нести цей гріх „у могилу”, намагаються передати ці знання іншій особі. Сучасні жителі Полісся і зараз дотримуються цієї думки: „Крутить того, хто володіє лихим, до так і душу його крутить буде. До треба кому-небудь його передать, бо він як буде вмирать, до ніяк не зможе вмерти. Колись розказувала моя мати, що одна баба знала, да нікому не передала, до стуль зривали. Реве, кричить, а умірає не може. Зривають стелю у хаті – вмерла. До дехто старається передать кому-небудь”<sup>33</sup>.

<sup>30</sup> Никончук М.В., Никончук О.М., Мойсієнко В.М. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. – Житомир, 2001. – С. 51.

<sup>31</sup> Беньковський Ів. Смерть, погребення і загробна життя по поняттям и верованиям народа // Киевская старина. – № 9. – 1896. – С. 236.

<sup>32</sup> Милорадович В. Українська відьма. – К., 1993. – С. 60.

<sup>33</sup> Записано автором 14.08.03 в с. Морозівка Житомирської обл. Брусилівського р-ну, від М.П. Баранівської 1926 р. н., переселеної із с. Базар Народицького р-ну Житомирської обл.

Побутувало цікаве вірування, що людина, взявши будь-який предмет з рук помираючого знахаря, обов'язково перейме всі його знання<sup>34</sup>. Сучасному ж населенню такий спосіб видається неможливим, бо щоб навчитися, перш за все треба мати бажання: „Ну бачите, це ж таке передать, це ж не те що я спекла пирога, дала тобі, да ти зіла, да й все. Це ж передать ці всі молитви, щоб ти все знав, да й зло, капості робив людям” (Записано нами від М.П.Баранівської)

Траплялися випадки, що знахарки перед смертно визнавали свої злочини і намагалися випросити пробачення у тих, на кого вони були направлені: „Ну колись моя баба розказувала, що колись кума да своєю хрещениці да зробила сухоття, таке насилала, що дитина сохне, сохне і плаче. Кричить, крикиси наслала. Вона їй і до корові робила, вона їй багато чого робила. А вона вже як стала вмірять, і вже не може вмерти. Послала до куми: хай кума прийде я в неї попрошу прощення, щоб вона простила. Кума прийшла, а вона й каже: „Кумочко, родненька прости мені, я тобі зробила од молока, щоб молоко не було”. А жонка каже: „Я прощаю, хай і Бог прощає”, – дей пошла. Ну та баба не може вмерти, що ж вона ще багато знає скільки наробила. А тоді знов присилає по куму, та знов приходить. Вона знов од чогось просить прощення, та кума знов її простила. А потім ще за третім разом вона її зве. Приходить жонка, а вона й каже: „Кумочко родненька, прости мене, що я своєю хрещениці зробила крикиси, а ти по ночам не спала да з тим дитям мучалась”. А та каже: „Знаєте кума шо: усе прощаю, а цього низашо не прощу, незашо, мучтесь і ви, так як і я мучалась”. І, кажуть, стуль зривали, хату розкривали – не можна було вмерти; двора орали – аж тоді вона сканала. Да й то, насилу вмерла. (Зап. автором від Т.В.Лук'яненко)

Традиційно при похороні знахаря дотримувалися певних ритуальних дій. Зокрема, у кінці XIX – початку XX ст. тіла померлих відьм, знахарів кололи шилом, у домовину клали залізо і свячений мак, мотивуючи це тим, що тоді прийдеш, як мак перелічеш і залізце перегризеш<sup>35</sup>.

Кришку на домовину намагалися робити з осики, вірячи, що такий мрець нізашо вже не встане з домовини. Тут необхідно наголосити, що серед інших дерев осика займає чи не найперше місце за кількістю легенд та повір'їв, хоча жодного разу не зустрічається в українських народних піснях. По-перше, це пов'язано з переконанням, що осика нечисте дерево: вона одна поміж дерев не вклонилася Ісусу Христу, на ній повісився Іуда, тому і труситься осика, навіть, якщо немає вітру. На Волині навіть існує приказка: „Труситься, як осичина” та лайка: „бодай ти повісився на сухій осиці”. Проте при досить негативному ставленні її вважають надійним оберегом від нечисті: щоб уберегти корову від відьми, намагалися зробити

---

<sup>34</sup> Болгарович З. Знач.праця. – С. 50.

<sup>35</sup> Ульяновська С. Магічні елементи поліського поховального ритуалу // Народна творчість та етнографія. – № 2. – 1992. – С. 74.

осикові ворота, надіти корові на шию осикові обручі, підкурювали осиковим листям і корою вим'я корови. Все ж найчастіше осика використовувалася як оберіг проти живих мерців. Цікаво, що осика застосовували і в лікарських цілях. Так, її кору радили пити при лихоманці<sup>36</sup>.

Якщо ж таких табу не дотримувалися, то вважалося, що і після смерті знахарі будуть капостити. І щоб припинити „бешкетування”, такому мерцю вбивали осиковий кілок у могилу або ж і в самого покійника: „Вовкова Ульяна то вон багато чого людям робила, то її поховали і ви знаєте, що вона і з того світу вставала да людям робила шкоду. І голосить, кричить, ходить по полях, а тоді їй взяли да кажуть – вивезти, да межу переїхати. Завезли її, да десь там і закопали, а тоді покинула ходити робить шкоду. Корови доїла, овечки повипускає, колись же ж люди мали овечки – да таку шкоду людям робила шо страх, пока не взяли да не вивезли за межу, а тоді покинула робить шкоду. І кіл осиковий у могилу, у ноги, щоб воно не вставало. Осикового кола забить, тоді воно не поїде. (Зап. автором від Т.В.Лук'яненко). В сучасний період, як показують польові дослідження автора та інших збирачів такі обряди не проводяться.

Деякі слова варто сказати про відьму, яку народна уява зачисляла до однієї групи зі знахарками. Мотивувалося це тим, що відьми, як і знахарки, бувають вроджені або навчені. Навчені відьми продають душу чорту за свої знання, усіяко пакостять людям, за що неодмінно будуть довго і в муках помирати. Проте, як зазначав Хв.Вовк, відмінність між ними досить суттєва: знахарки не літають на Лису гору, не мають хвостів, не спеціалізуються на доїнні корів, а лікують від хвороб, надають фіктивні та реальні послуги, чого ніколи не роблять відьми<sup>37</sup>. До того ж за П.Єфименко основна різниця між ними полягає в тому, що чарівниця, насамперед, найманиця і капостить людям за гроші. Відьма ж, навпаки, приречена робити зло<sup>38</sup>.

Відьми дослідники приділили багато уваги<sup>39</sup>, тому не будемо зупинятися на ній детально, до того ж відьма, дійсно належить до демонології, а не до народної медицини. Єдине, що варто зазначити, її

<sup>36</sup> Беньковский И. Осина в верованиях и понятиях народа на Волыни // Киевская старина. – № 7-8. – 1898. – С. 8; Кошович К. Живой ульрь в борьбе с умершими ульрями // Киевская старина. – № 1. – 1884. – С. 169-171.

<sup>37</sup> Вовк Хведір. Студії з української етнології та антропології. – К., 195. – С. 205.

<sup>38</sup> Єфименко П. Суд над ведьмами // Киевская старина. – № 11. – 1883. – С. 379.

<sup>39</sup> Афанасьев А. Ведун и ведьма // Комета. – М., 1851; Г.М. Ведьмы (Очерк из жизни Полесья) // Неделя. – № 46. – Л., 1875; Єфименко П. Суд над ведьмами // Киевская старина. – № 11. – 1883. – С. 379; Кобринська Н. Відьма (по народним казкам і оповіданням). – Л., 1894; Малинка А. Рассказы о ведьмах // Киевская старина. – № 1. – 1892; Милорадович В. Українська відьма. – К., 1993; Стороженко О. Відьми: З побуту Полесья // Правда. – № 2. – Л., – 1876; Трусевич И. Знахари, ведьмы и русалки. Предания, поверья, пословицы и песни жителей Полесья // Киевлянин. – № 69. – 1865.



первинне значення як людини, яка робить зло та доїть ночами корови, поступово втрачається, і більш виглядає як лайливе<sup>40</sup>. Хоча ряд дослідників XIX ст. зазначали, що в Україні існує стійке переконання, що немає села де не було б відьми або навіть і дві<sup>41</sup>. Проте вже в кінці XIX ст. П.Єфименко зазначала, що під впливом часу відбуваються суттєві зміни в області вірувань про діяльність відьом. Зокрема, у старовину їхня сфера знань була значно ширшою<sup>42</sup>.

Таким чином, сучасне становище народних лікарів майже нічим не відрізняється від решти членів суспільства, хіба що вони володіють певною інформацією про народне лікування, хоч воно значно спрощене порівняно з попередніми періодами.

---

<sup>40</sup> Мойсієнко В.М. Номінація в поліській народній медицині. Автореф.. канд. філол. наук. – Житомир, 1994. – С. 14.

<sup>41</sup> Афанасьєв А. Поэтические воззрения славян на природу. – Т.1. – М., 1865.– С. 422.

Єфименко П. Суд над ведьмами // Киевская старина. – № 11. – 1883. – С. 375.

<sup>42</sup> Єфименко П. Суд над ведьмами. . . – С. 380.